

1. Κατὰ τὸ 1955 συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ταφικοῦ κτίσματος, μέρος τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν ἀνατολικῶς τοῦ θολωτοῦ μνημείου (βλ. ΠΑΕ 1954, σ. 158 εἰκ. 7). Πλὴν τῆς νοτίως αὐτοῦ πλευρᾶς, ἣτις εἶχε μῆκος 5.20 μ., καὶ μικροῦ τμήματος τῆς ΝΑ. γωνίας, τὰ λοιπὰ τμήματα ἔλειπον καθ' ὁλοκληρίαν. Οἱ διατηρηθέντες τοῖχοι, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος φθάνει μέχρις 1.00 μ., εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων λίθων, ἀδρῶς ἐργασμένων. Ἡ πρόσοψις ὅμως τοῦ κτηρίου, κειμένη πρὸς Δ., θὰ εἶχε κατασκευασθῇ μετὰ μείζονος ἐπιμελείας καὶ διὰ πολυτιμοτέρου ὕλικου, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ εὐρεθέντος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο μεγάλου μαρμαρίνου ὀρθοστάτου (βλ. ξ.ἀ.). Ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς συνθέσεως τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ἐκ τῶν εὐρεθέντων κατὰ τὴν εἴσοδον πηλίνων εἰδωλίων, λατρευτικοῦ χαρακτῆρος (βλ. ξ.ἀ., σ. 159 εἰκ. 9), δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐχρησίμευε τοῦτο ὡς ἡρώων. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν εἰδωλίων καὶ τῶν λοιπῶν εὐρεθέντων ἀγγείων (αὐτόθι, εἰκ. 8) ἡ χρονολογία αὐτοῦ ὀρίζεται εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ.

2. Περὶ τὰ 30 μ. νοτίως τοῦ προηγούμενου κτίσματος ἡ σχηματιζομένη ἑξαρις τοῦ ἐδάφους κατὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ ἀρχομένου ἐκείθεν λόφου ὠδήγησεν εἰς τὴν διενέργειαν δοκιμαστικῆς τομῆς μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν. Εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἀφετηρίας αὐτῆς καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 1.10 μ. ἦλθεν εἰς φῶς πηλινὴ σαρκοφάγος ἄνευ καλυπτουσῶν πλακῶν καὶ περιεχομένου. Διαστάσεις αὐτῆς: μῆκος 1.78 μ., πλάτος 0.56 μ., βάθος 0.30 μ., πάχος τοιχωμάτων μετὰ τοῦ περιχειλύματος 0.07 μ.

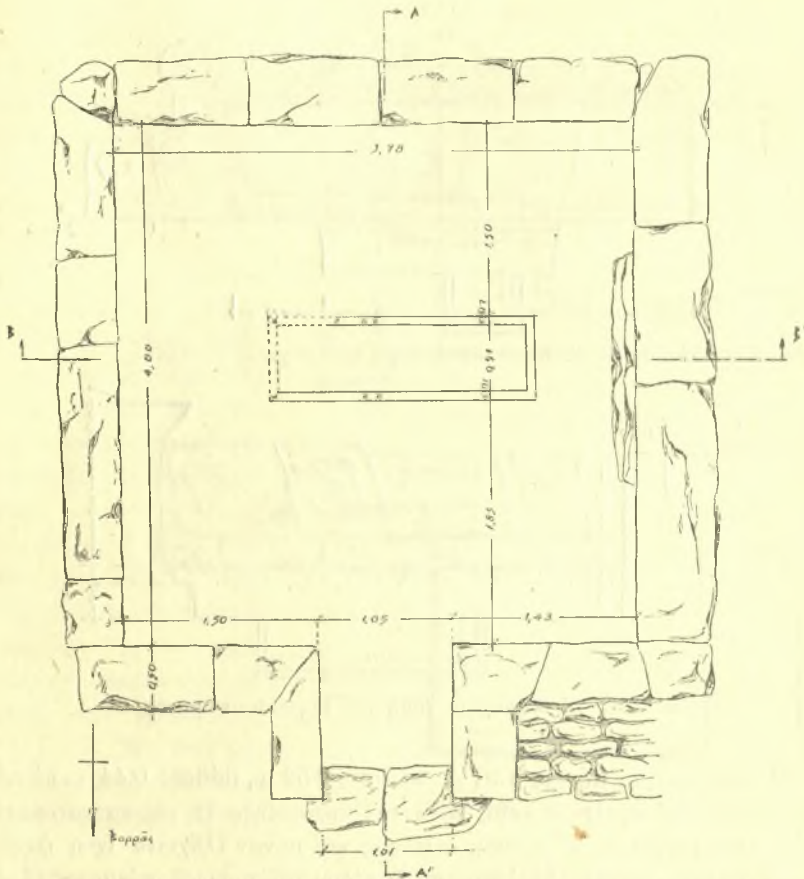
Ἐκεῖθεν ἡ τομὴ ἐστράφη πρὸς Α., εἰς ἀπόστασιν δὲ 4 μ. καὶ εἰς βάθος 1.30 μ. ἀπεκαλύφθη τετράγωνον ταφικὸν κτίσμα, διαστάσεων 4×4 μ., μὲ εἴσοδον πρὸς Β. (πίν. 44-45α καὶ εἰκ. 1-5¹).

Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ, ἐξ ἐπιμελῶς ἐργασμένων ἀσβεστολίθων, ἀποτελοῦνται ἐκ χαμηλοῦ τοιχοβάτου καὶ μιᾶς σειρᾶς μεγάλων ὀρθοστατῶν ἄνωθεν. Ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν ἔκειτο σειρὰ λίθων μὲ λοξῶς ἀποτεταγμένον τὸ πρόσωπον κατὰ τὸν ἐκφορικὸν τρόπον. Οἱ τελευταῖοι εἶχον καταπέσει ἐντὸς τοῦ κτίσματος κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν, ἐχρησίμευον δὲ προφανῶς ὡς βάσις τῆς

¹ Τὰ σχέδια τῶν εἰκόνων 1-6 ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Π. Παπαπαναγιώτου, τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν.

ἐκεῖθεν καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν φορὰν ἀνερχομένης στέγης, ἣτις πρέπει νὰ ᾔτο κατὰ ταῦτα τετρακλινῆς μὲ ξυλῖνας δοκοὺς καὶ κεράμειον στέγην. Τοὺς ἡμί-
σεις ἐξ αὐτῶν κατῶρθωσα διὰ τῶν ἐμπειροτέρων ἐργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς νὰ

ΤΑΦΟΣ Α

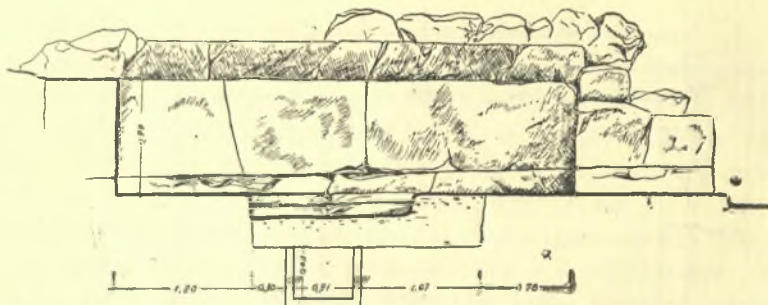
Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ ταφικοῦ κτίσματος.

ἀποκαταστήσω εἰς τὴν θέσιν των κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ τὴν ΝΔ. γω-
νίαν τοῦ κτίσματος (πίν. 44β).

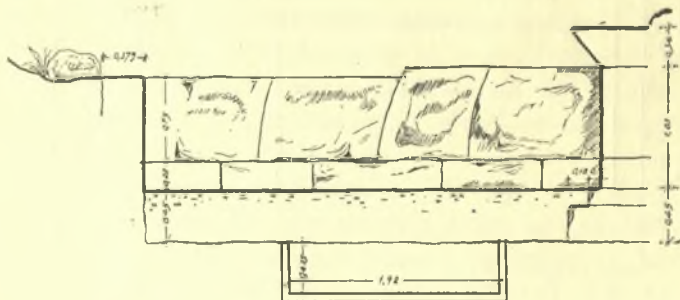
Ἐξωθεν τοῦ τάφου ἐγγὺς τῆς ἐκ δύο λίθων ἀποτελουμένης φλοιᾶς τῆς
εἰσόδου ἔκειτο μεγάλη ὀρθογώνιος πλάξ (βλ. α ἐν πίν. 44α), μήκους 1.72 μ.,
πλάτους 1.13 μ. καὶ πάχους 0.20 μ., ἣτις θὰ ἐχρησίμευε προφανῶς ὡς ὑπέρ-
θυρον.

Εἰς τὸ μέσον τοῦ οἰκοδομήματος καὶ εἰς βάθος 0.45 μ. κάτωθεν τοῦ δαπέδου εὗρέθη παρωρὶνὴ σαρκοφάγος (πίν. 45α) με κατεύθυνσιν ἔξ Α. πρὸς Δ. φέρουσα δύο καλυπτούσας ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου πλάκας, αἵτινες ἐστερεοῦντο ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων αὐτῆς διὰ σιδηρῶν ἡλῶν μετὰ μολυβδοχοήσεως.

ΤΑΦΟΣ Α

Εἰκ. 2. Α - Α'. Κατὰ μήκος τομὴ τοῦ ταφικοῦ κτίσματος.

Εἰκ. 3. Β - Β'. Ἐγκαρσία τομὴ τοῦ ταφικοῦ κτίσματος.

Ἡ σαρκοφάγος, μήκους 1.97 μ., πλάτους 0.52 μ., βάθους 0.44 μ., με πλάτος πλευρῶν 0.07 μ., εἶχε συληθῇ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκ τῆς καταστραφείσης ὑπὸ τῶν τυμβωρύχων δυτικῆς πλευρᾶς καὶ μόνον ἐλάχιστα ἴχνη ὁστῶν διετηροῦντο ἐντὺς αὐτῆς. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ταφικοῦ κτίσματος εὗρέθησαν αἰγινὰ ἀγγεῖα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., αἵτινα παρέχουσι καὶ τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τῆς κατασκευῆς τούτου.

3. Συνεχισθεῖσας ἐκεῖθεν τῆς τομῆς πρὸς Α., ἀπεκαλύφθη εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ἕτερον ταφικὸν οἰκοδόμημα, κυκλικόν, με εἴσοδον πρὸς Β. ἐν εἴδει «δρομόν» (πίν. 45β καὶ εἰκ. 6). Ὁ κυκλικὸς θάλαμος ἔχει διαμ. 4 μ. Ἡ εἴσοδος ἔχει μήκος 1.80 μ. καὶ πλάτος 1.85 μ. πρὸς τὸν θάλαμον καὶ 1.60 μ. πρὸς τὴν ἔξοδον.

Ὅπως τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων εἰς τὴν περιοχὴν, καὶ τὸ

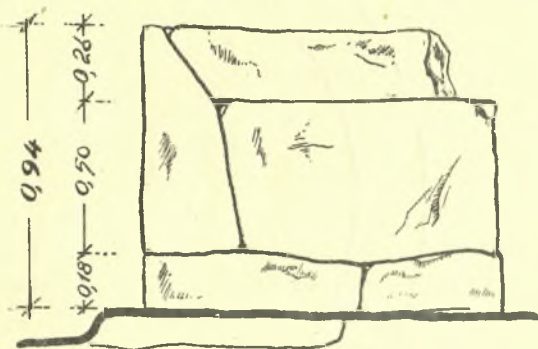
παρὸν κτίσμα ὑπέστη δολοκληρωτικὴν σχεδὸν καταστροφὴν. Διότι τὸ μὲν ὕψος τοῦ τοίχου τοῦ θαλάμου διετηρήθη ἀπὸ 0.30 μέχρι 0.80 μ., ἐνῶ εἰς τὴν εἴσοδον ἐλάχιστα μόνον ἴχνη τῆς θεμελιώσεως διεκρίνοντο ἀκόμῃ.

Ἡ διάμετρος τοῦ κυκλικοῦ θαλάμου μειοῦται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω (εἰς ὕψος 0.35 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου ἢ διάμετρος συμφώνως πρὸς τὰ πρόχειρα εἰς τὴν διάθεσίν μου μέσα μειώσεως εὐρέθη μικροτέρα κατὰ 0.10 μ.). Ἡ μείωσις αὕτη δὲν εἶναι βέβαιον ἐὰν τυγχάνῃ σκόπιμος ἢ ἐὰν ἐσχηματίσθῃ ἐκ τοῦ βάρους τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν εἶναι προφανὲς ὅτι πρόκειται καὶ ἐδῶ περὶ θολωτοῦ τάφου, ὁμοίου περιπίπου πρὸς τὸν ἀποκαλυφθέντα πλησίον κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη καὶ συγχρόνου πρὸς ἐκεῖνον. Διότι ἐκ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ συνεκεντρώθησαν ἄφθονα τεμάχια μελανομόρφων αἰττικῶν ἀγγείων τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Ἐν τῶν ἀγγείων τούτων ἀποκατασταθὲν ἀπεικονίζεται εἰς τὸν πίν. 46α.

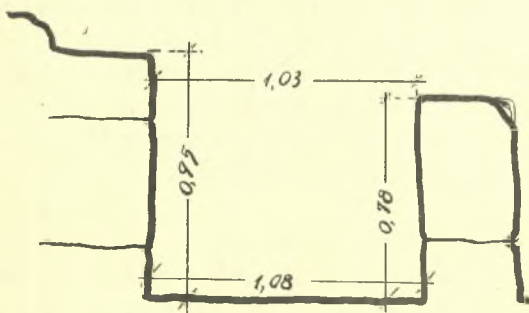
Πλὴν τῶν ἀγγείων εὐρέθη ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ θαλάμου δεκάς μικρῶν ὀρθογωνίων παρῖνων ὀστεοθηκῶν ἢ μᾶλλον τεφροθηκῶν, καθόσον οὐδὲν ἴχνος ὁστοῦ εὐρέθη ἐν αὐταῖς. Ἐκάστη τούτων ἔφερε σαμαρωτὸν κάλυμμα. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψεως ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ὑπῆρχεν ἐγχάρακτος ἐπιγραφή: ΑΓΑΠΑ (πίν. 46β). Ὁ χαρακτήρ τῶν γραμμάτων ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἰδίαν περίπου πρὸς τὰ ἀγγεῖα ἐποχήν.

4. Περὶ τὰ 150 μ. ἀνατολικώτερον, παραπλευρῶς τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τοῦ κ. Μιχαήλ, εὐρέθη κατὰ τὴν ἀνόρουξιν ἀσβεστολάκκου μεγάλη μαρμαρινὴ παραστάς ἀνήκουσα εἰς ναϊδιόσχημον ἐπιτύμ-

ΤΑΦΟΣ Α

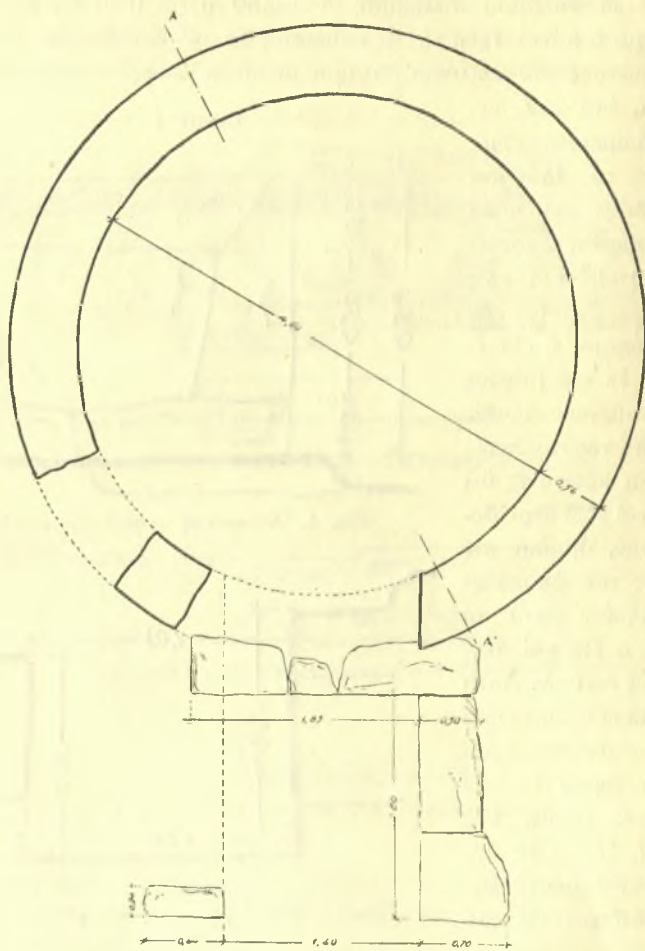

Εἰκ. 4. Ἀνατολικὴ παρειὰ τῆς εἰσόδου.

Εἰκ. 5. Καθ' ὕψος τομὴ τῆς εἰσόδου.

ΤΑΦΟΣ Β

Εἰκ. 6. Κάτοψις τοῦ τάφου Β.

Εἰκ. 7. Τομὴ Α - Α' τοῦ αὐτοῦ τάφου.

βιον μνημείον. Ἡ ἀποκάλυψις ταύτης ὠδήγησεν εἰς τὴν διενέργειαν μικρᾶς ἀνασκαφικῆς ἐρευνῆς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἡ ἀνασκαφή ἔφερεν εἰς φῶς καὶ τὴν δευτέραν παραστάδα τοῦ μνημείου, ὥς καὶ τὸ ἐπιστέφον ἀέτωμα, ὕπερ μετέφερα εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς Φαρσάλου, ἀφήσας ἐπὶ τόπου λόγῳ τοῦ δυσμετακομίστου αὐτῶν τὰς δύο παραστάδας.

Παραπλεύρως τῆς θέσεως, ὅπου ἔκειντο τὰ ἀνωτέρω ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ μνημείου, εὗρέθη τμήμα τοῦ κοσμοῦντος αὐτὸ ἀναγλύφου, ἐφ' οὗ παρίσταται τὸ ἄνω σῶμα καθήμενου γέροντος, γενειῶντος καὶ φαλακροῦ, στρέφοντος δὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς ἱσταμένην ἀσφαλῶς πρὸ αὐτοῦ ἐέραν μορφὴν, πρὸς ἣν τείνει τὴν δεξιὰν χεῖρα. Τὸ ἀνάγλυφον (πίν. 46γ), εἶναι ἔργον καλῆς ἐπαρχιακῆς τέχνης τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου π. Χ. αἰ., φυλάσσεται δὲ προσωρινῶς εἰς τὸ Ἑθν. Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Α. ἀπεκαλύφθη καὶ ὁ τάφος, τὸν ὁποῖον ἐστόλιζεν ἀρχικῶς τὸ ναῖδόςχημον μνημείον. Ὁ τάφος ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον ἢ ἴσως τετράγωνον. Ἡ παραλλήλως πρὸς τὴν δημοσίαν ὁδὸν βαίνουσα βόρειος πλευρὰ αὐτοῦ ἔχει μῆκος 4 μ., διετηρεῖτο δὲ μόνον ἡ κατωτάτη θεμελίωσις τῆς. Τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευρὰν μὲ σωζόμενον ὕψος μέχρι 1 μ. ἀπεκάλυψα μέχρι μήκους 3.50 μ., ἀναγκασθεὶς νὰ διακόψω εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐκ φόβου καταρρεύσεως ὑπερκειμένης οἰκίας. Ἐλάχιστα μικρὰ θραύσματα ἀγγείων τοῦ 5ου - 4ου π. Χ. αἰ. εὗρέθησαν ἐν αὐτῷ.

5. Μετὰ τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας ἐγένετο μικρὰ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Φετιχ-τσαμί, περὶ τὰ 50 μ. ΒΔ. τῆς κεντρικῆς πλατείας τῆς κωμοπόλεως, πρὸς καθορισμὸν τοῦ κέντρου τῆς μυκηναϊκῆς Φθίας, ἥτις, ὅπως ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν προηγουμένων ἐτῶν, κατεῖχε τὴν αὐτὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν καὶ ἡ Φάρσαλος τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Εἰς τὴν ΒΑ. κλιτὸν τοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον βραχώδους τούτου λοφίσκου ἐνήργησα κατακόρυφον τομὴν, διαστάσεων 3×3 μ., ἀχθεῖσαν μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἡ ἐπίχωσις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶχε βάθος 0.55 μ. πρὸς Ν., ἥτοι πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, ἕως 1.50 μ. πρὸς Β. (πρὸς τὴν κλιτὸν).

Τὸ ὑψηλότερον στρώμα μέχρι βάθους 0.70 μ. εἶχεν ἰσχυρῶς διαταραχθῆ ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ χώρου ὥς τουρκικοῦ νεκροταφείου. Ἐν τούτοις καὶ ἐκ τῆς τριαυτῆς διαταράξεως αὐτοῦ ἀπεδείχθη σαφῶς ὅτι ἡ θέσις κατωκλήθη ἄνεν διακοπῆς μέχρι καὶ τῆς νεολιθικῆς Β (ρυθμὸς Διμηνίου) περιόδου. Ὁ παρατιθέμενος κατωτέρω πρόχειρος ἀπολογισμὸς τῶν εὗρημάτων καθιστᾷ σαφέστερον τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα.

Εὐθὺς ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους εὗρέθησαν ἐν ἀταξίᾳ ἀνθρώπινον κρανίον καὶ δύο μηριαῖα ὀστᾶ, αἵτινα προήρχοντο ἀσφαλῶς ἐκ τῶν τουρκικῶν ταφῶν. Ἐκεῖθεν καὶ μέχρι βάθους 0.70 μ. ὁ ἀριθμὸς τῶν συγ-

κεντρωθέντων κεραμικῶν θραυσμάτων εἶχεν ὥς ἀκολούθως κατὰ χρονικὰς περιόδους: 150 τεμάχια ἐξ ἀβαφῶν ἀγγείων τῶν νεωτέρων χρόνων μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς· 20 τῶν κλασσικῶν χρόνων· 9 τῆς γεωμετρικῆς περιόδου· 1 ὑπομυκηναϊκὸν ἢ ἴσως πρωτογεωμετρικόν· 2 πιθανὰ καὶ 1 ἀσφαλὲς μυκηναϊκά· 52 μεσοελλαδικά.

Εἰς βάθος 0.70 μ. εὐρέθη κιβωτιόσχημος μεσοελλαδικὸς τάφος, μήκους 0.90 μ., πλάτους 0.30 μ., βάθους 0.34 μ., ἐκτισμένος ὡς συνήθως δι' ὀρθίων πλακῶν καὶ ἔχων κατεύθυνσιν ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Αἱ καλύπτουσαι πλάκες ἔλειπον καθ' ὁλοκληρίαν. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν τμῆμα τῆς κάτω σιαγόνος καὶ μικρὸν θραῦσμα ἐκ τοῦ κρανίου, κείμενα κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος αὐτοῦ, καὶ δύο ὅστ᾽ ἐκ τοῦ πήχεως τῆς χειρὸς, κατὰ τὸ μέσον τούτου. Πλὴν τούτων συνεκεντρώθησαν ἐπίσης ἔξ αὐτοῦ 8 μεγάλα θραύσματα ἀγγείων τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων. Ὁ σκελετὸς συμφώνως πρὸς τὰ διατηρηθέντα ὅστ᾽ ἀνῆκεν εἰς ὥριμον ἄνδρα, ἡ στάσις δ' αὐτοῦ ἐν τῷ τάφῳ πρέπει νὰ ᾦτο συνεπτυγμένη κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῆς ἐποχῆς.

Τὰ ὑπὸ τὸν τάφον χαμηλότερα στρώματα ἦσαν ἀνέπαφα ἀπέδωσαν δὲ θραύσματα ἀγγείων τῆς χαλκολιθικῆς καὶ νεολιθικῆς Β (ρhythmὸς Διμηνίου) περιόδου (ἐν συνόλῳ 66 τεμάχια) ὡς καὶ τὸ ἥμισυ λιθίνης σφύρας.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω στρωματογραφικῆς ἐξετάσεως τοῦ χώρου ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ προκειμένη θέσις εἶχε κατοικηθῇ πολὺν πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν εἰσβολέων Θεσσαλῶν, ἐπαληθεύει δὲ τοιοῦτοτρόπως ἡ ὑποψία τοῦ FR. STÄHLIN, *Das hell. Thess.*, σ. 135 καὶ *Pharsalos*, σ. 17, ὅτι ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἔκειτο τὸ κέντρον τῆς προηγηθείσης Φθίας παρὰ τὰς ἐπὶ τούτου ἀντιρρήσεις τοῦ Y. BÉQUIGNON (*BCH*, LVI, 1932, σ. 118).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

α. Τετράγωνον ταφικὸν κτίσμα. Εἰς τὸ βάθος ἡ ἀμα-
ξιτὴ ὁδὸς Φαρσάλου - Λαμίας.

β. Τὸ ταφικὸν κτίσμα μετὰ τῶν ἀποκατασταθέντων
λίθων κατὰ τὴν βάσιν τῆς στέγης.

α. Τὸ ταφικὸν κτίσμα μετὰ τῆς σαρκοφάγου εἰς τὸ μέσον.

β. Κυκλικὸν ταφικὸν κτίσμα μετὰ τῶν εὐρεθεισῶν
ἐντὸς αὐτοῦ πωρίνων τεφροθηκῶν.

α. Μελανόμορφος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ κυκλικοῦ τάφου.

β. Ἐνεπίγραφον κάλυμμα μιᾶς τῶν ἐν τῷ κυκλικῷ τάφῳ τεφροθηκῶν.

γ. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Φαρσάλου.